

ОРГАНІЗАЦІЯ ВІЙСЬКОВИХ ПОСЕЛЕНЬ У РОСІЇ XVI – XVIII СТ.

Дана стаття присвячена проблемі організації поселень солдатів, відставних нижчих чинів і військових переселенців у Росії протягом XVI – XVIII ст. Автор аналізує намагання російських монархів створити засічні смуги, укріплені лінії й поселяти на них ландміліційні й кавалерійські полки, а також організувати поселення з вихідців інших країн. У статті досліджуються характерні особливості облаштування військових поселень на південних та південно-східних кордонах. Основну увагу приділено функціям і обов'язкам військових поселенців та їхній корисності для охорони державних кордонів.

Ключові слова: *військові поселення, кордон, полк, поселенець, солдат, укріплена лінія, фортеця.*

Історія військових поселень у Російській імперії XIX ст. в останні десятиліття стала активно досліджуватися як у вітчизняній, так і в російській історіографії. Історики почали звертати увагу не тільки на процеси розвитку їхньої адміністративної, але й соціально-економічної структури¹. Проте до останнього часу майже не було робіт, присвячених історії організації військових поселень у Росії протягом XVI – XVIII ст. Слід зазначити, що хоча останні, створені за імператора Олександра I, істотно відрізнялися за своїм упорядкуванням, призначенням і масштабами від тих поселень, які були в минулому й ні в якому генетичному зв'язку з ними не перебували, сама їхня ідея, де війська в мирні часи розташовувалися би на окраїнах держави, займалися сільським господарством та зберігали військову організацію й бойові традиції за допомогою постійного навчання, була не новою для Росії й виникала в московських монархів. Тому, на наш погляд, є потреба звернутися до попередників військових поселень Російської імперії першої половини XIX ст., прослідкувати історію й характерні особливості створення місць для проживання солдатів, відставних нижчих чинів і військових переселенців у Росії протягом XVI – XVIII ст.

У XVI – XVII ст. свого роду військовими поселенцями можна вважати війська, які становили прикордонну засічну варту. «Засіками» чи «зарубами» називали в ті часи оборонні споруди на околицях (на південних і південно-східних кордонах) Московії для захисту від нападу татар. Уже в XIII ст. засіки влаштовувалися на шляхах руху татаро-монгольських військ, але значний розвиток вони отримали лише з XVI ст., після утворення Російської централізованої держави².

Важливе значення на півдні країни мала так звана Велика засічна лінія, яка тяглася від Переяслава-Рязанського на Тулу, Белів і Жиздру (будівництво завершено 1566 р.). Південно-східний фланг смуги становили засіки Шацька й Рязька. До 1638 р. загальна довжина Великої засічної смуги становила більше 1000 км. У місцях пропуску на-

1 Богданов Л.П. Военные поселения в России. Москва : АИО «Принт», 1992. 89 с.; Кандаурова Т.Н. Военные поселения в России: аспекты экономической истории // Экономическая история. Ежегодник, 2000. Москва : «Российская политическая энциклопедия», 2001. С. 559–606; Ячменихин К.М. Армия и реформы: военные поселения в политике российского самодержавия. Чернигов : «Сіверянська думка», 2006. 444 с.; Колеватов О.О. Соціальна структура Слобідсько-Українських військових поселень у першій третині XIX ст. // Сіверянський літопис. 2011. № 1. С. 91–99; Колеватов О.О. Організація Слобідсько-Українських військових поселень у 1817 р. // Сіверянський літопис. 2016. № 5. С. 103–109.

2 Новосельский А.А. Борьба Московского государства с татарами в I-й половине XVII в. Москва-Ленинград : Изд-во Академии наук СССР, 1948. С. 43–44.

селення через смугу споруджувалися опорні пункти з вежами, підйомними мостами, острогами й частоколами. Для покриття витрат на ремонт і зміцнення смуги, починаючи з третьої чверті XVI ст., з населення збиралися спеціальні податки – засічні гроші³.

Оборона засічних смуг була покладена на прикордонну засічну варту, яка набиралася з місцевих жителів (по 1 людині з 20 дворів). Як правило, це були кінні групи воїнів, які постійно несли дозорну службу, змінюючи один одного. Засічна сторожа у другій половині XVI ст. нараховувала від 30 до 35 тис. ратних людей. Але у зв'язку з переміщенням кордону Московії на півдні значення Великої засічної смуги зменшилося. Успішна практика боротьби на південних кордонах Московської держави з татарами за допомогою засічної смуги перенесена й на південно-східні рубежі, де в 1648–1654 рр. була споруджена Сибірська засічна смуга, а в 1652–1656 рр. – Закамська⁴.

Незважаючи на часті набіги кочівників на південні околиці Московії, землі, які там були порожніми, усе більше й більше заселялися вільними людьми або селянами, які втікали від влади феодалів. Ці люди, оселившись на пониззі Дону, Кубані, на берегах Дніпра, Яіка, на узбережжі Чорного моря і в Сибіру, сформували особливе козацьке військо. 16 лютого 1571 р. вийшов складений боярином М. І. Воротинським перший «Устав сторожевої станичної служби», який точно розподілив козаків на городових або полкових і сторожових або станичних⁵. Козаки набиралися під час військових дій з вільних «нетяглих» людей і безземельних батраків, а за службу отримували земельні наділи.

Усвідомлення російськими царями необхідності мати війська, які були б навчені європейському устрою, призвело до створення в країні бойових підрозділів іноземного устрою: піших солдатських і кінних рейтарських полків. У XVII ст. частина з них була влаштована на правах поселених військ, які розташовувалися на шведському кордоні і в Україні. Солдатам відводили землі й вони поєднували військову службу з хліборобством. Поселенці щорічно навчалися протягом місяця військовій справі під керівництвом іноземних офіцерів, а на решту часу розпускалися по домівках⁶. Також треба відзначити, що прикордонна військова людність в українських землях не отримувала ніякої плати, уряд лише декларував частині з неї звільнення від податків, тож жила вона від реалізації зібраних продуктів степу (риби, м'яса, меду, воску, солі, селітри, диких коней, хутра та шкіри) і добутих військових трофеїв.

Як своєрідна організація військ, підпорядкованих центральній владі, перші військові поселення виникли на околицях імперії у XVIII ст., коли, за географічним положенням тодішніх російських кордонів на півдні й південному сході, що піддавалися частим набігам кочових народів, регулярних бойових підрозділів виявилось недостатньо для постійного захисту цих кордонів на такій значній території з малою кількістю населення і складністю передислокації полків на великі відстані. Для цього потрібні були рішучі заходи, які почав запроваджувати імператор Петро I.

На початку XVIII ст. поселення формувалися в основному з відставних нижчих чинів. Вони «від наданої їм землі відправляли по нарядах кінну і пішу службу і тамтешні прикордонні місця захищали та охороняли від ворожих набігів»⁷. Однак ці поселення були непостійними, і поселенці часто переходили з однієї ділянки на іншу. Тому, для посилення кордонів держави, Петро I почав влаштовувати на кордонах укріплені лінії і поселяти при них значну кількість населення напіввійськового устрою, яке могло б постійно відбивати напади ворога і охороняти весь кордон.

З цією метою на сході країни влаштовувалася укріплена лінія поміж Паншиним і Царициним, яка називалася Царицинською. 8 січня 1720 р. було видано розпоряджен-

3 Там само. С. 65–67, 159–161.

4 Там само. С. 293–305, 367–373.

5 Казачьи войска. Краткая хроника казачьих войск и ирегулярных частей. Справочная книжка императорской главной квартиры. Санкт-Петербург : Типография Военного министерства, 1912. С. 6.

6 Редигер А. Комплектование и устройство вооруженной силы. Санкт-Петербург : Военная типография, 1900. С. 85

7 Російський державний воєнно-історичний архів (далі – РДВІА). Ф. 405. Оп. 1. Спр. 247. Арк. 624 зв.

ня про закінчення Царицинської лінії і добудову фортець, що входили до неї⁸. Згідно з наказом від 13 квітня 1723 р., в Азовській і Київській губерніях почалося поселення однодворців, копійщиків, рейтарів, драгунів, солдатів, козаків, пушкарів, затинщиків, станичників, тобто тих, хто становив служилий стан «по прибору» і перебував близько до регулярної армії⁹. Заснування поселень у цих губерніях покладалося на князя М.М. Голіцина. У 1724 р. поселенці були прирівняні в правах до державних селян, але ці заходи викликали невдоволення серед указаної категорій населення. Тому 1731 р. уряд Анни Іоанівни був змушений повернути їм колишні права й не вважати їх прирівняними до селянського стану¹⁰.

Крім того, Петро I, проводячи військову реформу, намагався реалізувати ідею розміщення армії за новим зразком, тобто, оповістивши населення, провести розкладку й розміщення полків безпосередньо на місцевості. Однак ця ініціатива великого ентузіазму ані в селян, ані в поміщиків не викликала. Останні боялися за власність, селяни – за дружин і дорослих дочок. Та й сам Петро I прекрасно розумів, що розквартирування по дворах – досить обтяжливий тягар для місцевого населення і тому схилився до думки про необхідність побудови спеціальних слобід для солдатів. Їх військовики мали будувати спільно із селянами, але останні за землю і ліс на будівництво повинні були сплачувати з власної кишені. Казна у даному випадку грошей не виділяла. Роти мали оселятися в радіусі 50–100 верст від комплексу полкового штабу. Піклуючись про боєздатність армії, уряд рекомендував поселяти їх якомога щільніше. У центрі розселення роти будувалися двори для офіцерів і їхньої прислуги, «в яких би були дві хати: офіцерам з сіньми і одна хата людям», а також «сержантові кожному по хаті, іншим унтер-офіцерам двом одна, рядовим – трьом одна хата»¹¹. У слободі також розміщувалися штабні приміщення, шпиталь і сараї для майна. Первинною одиницею розселення було капральство.

Проте вже в той час виявилось, що однією з найголовніших проблем було питання про взаємостосунки поміж солдатами й селянами. Тому військовим пропонувалося «ні в які, як поміщицькі, так і в селянські володіння та в їхнє управління і працю не втручатися і перешкод не робити»¹². Командуванню заборонялося залучати селян до заготівлі дров для солдатів, займатися винним, пивним, соляним і тютюновим продажами, але дозволялося торгувати товарами власного виробництва, утримувати худобу, птицю для своїх потреб і харчування, одружуватися з кріпосними жінками з дозволу поміщика. Вирішення всіх питань взаємостосунків населення і солдатів доручалося командиру полку, він же був зобов'язаним виконувати роль земської поліції. До побудови солдатських слобід солдати знаходилися на утриманні населення. Будівництво слобід мало відбуватися з розрахунку: одне капральство – 14–15 хат¹³.

Проте смерть Петра I обірвала ці починання. Наказом від 24 лютого 1727 р. солдатські слободи або так звані «штабні двори» були знищені. Це мотивувалося тим, що дальність відстані (50–100 верст) поселених солдатів від їхніх офіцерів не давала можливості здійснювати належний повсякденний нагляд за солдатами, які ображали поміщиків і селян, тікали з армії, а на утримання полкових дворів і солдатських квартир були потрібні великі грошові витрати. А наказом від 10 липня цього ж року імператриця Катерина I видала розклад того, які полки й біля яких міст оселяти, виключаючи «Малоросію»¹⁴.

Продовжувала будуватися й прикордонна лінія, яка в 1731 р. вже складалася з двох частин: Царицинської, що тягнулася від Волги до Дону, і Української, яка починалася там, де закінчувалася перша, і прилягала до Дніпра. До 1731 р. на Царицинській лінії

8 Полное Собрание Законов Российской Империи. Собрание первое. Санкт-Петербург: Типография II Отделения Собственной Его Императорского Величества Канцелярии, 1830 (далі – ПСЗ). Т. IV. С. 417.

9 Там само. Т. VII. С. 47–48.

10 Там само. Т. VIII. С. 360–364.

11 Шербатов М.М. Неизданные сочинения. Москва: Соцэкиз, 1935. С. 200.

12 Анисимов Е.В. Податная реформа Петра I. Ленинград: Наука, 1982. С. 235.

13 Там само.

14 ПСЗ. Т. VII. С. 823–824.

були поселені 4 ландміліційні полки (три піхотних і один кінний). У 1733 р. імператрицею Анною Іоанівною було видано розпорядження про поселення 1057 родин донських козаків уздовж Волги між Царицином і Камишином. Наказом від 27 грудня 1736 р. почалося розселення відставних нижчих чинів на вільних землях між Царицином і Астраханню, а також у Казанській губернії¹⁵. Ці дії були продиктовані необхідністю заселення й освоєння нових земель російським населенням, а також забезпеченням відставних солдатів необхідними засобами виробництва.

Поселенці селилися слободами по сто й більше дворів «для безпеки від ворога і від внутрішніх злодіїв»¹⁶. Під поселення та угіддя їм відводилися землі розміром від 20 до 30 четвертей на кожну родину. Отримані землі заборонялося продавати, віддавати в придане за дочок, закладати й розподіляти між дітьми. Ці землі переходили в спадщину старшому сину, який мав годувати малолітніх братів, «а які з них змужніють і здатні служити, тим відводити особливі ділянки»¹⁷. Також кожній поселеній родині видавалася позичка від 5 до 10 руб. Крім цього, їм надавалася допомога худобою, знаряддям праці, зерном, а також на перший рік їм призначалася допомога на кожну родину грошима по 12 руб. і хлібом: борошна по 6 четвертин, крупи й вівса по 3 четвертини, усього на суму 22315 руб. При несенні вартової служби на прикордонній лінії всі поселенці мали постійно одержувати платню і провіант на значну на ті часи суму – 11996 руб.¹⁸ У місцях поселення передбачалося побудувати церкви і при них організувати школи для навчання солдатських дітей грамоті й письму. На початок червня 1758 р. на поселенні в Казанській губернії налічувалося 1477 відставних нижчих чинів і 2018 дітей чоловічої статі¹⁹.

Українська лінія між Доном і Дніпром завдовжки близько 800 верст мала складатися з невеликих фортець, розташованих на відстані 10 і більше верст одна від одної і з'єднаних валом. Робота по облаштуванню лінії проводилася зусиллями жителів із сусідніх губерній і українських козаків. Так, наприклад, тільки козаків на будівництві Української лінії 1731 р. було приблизно 10 тис. осіб²⁰. Від того, як просувалася робота на лінії, по ній розселялися ландміліційні полки, яких у 1723 р. було 10, а в 1731 р. вже 20 (16 кінних і 4 піхотних)²¹. Ландміліційні полки оселялися на Українській лінії переважно слободами при фортецях. Кожному ландміліціонеру надавалася ділянка землі, за яку він ніс прикордонну службу. До солдатів цих полків переводилися їхні дружини й діти. Це було пов'язано з тим, що ландміліційні полки передбачалося згодом укомплектувати з особистого складу, тобто з родин поселених.

Проте протягом 10 років на лінії було поселено тільки 9 полків. До того ж господарство поселенців розвивалося вкрай повільно, і тому на посів і збирання хліба посилалася щорічно значна кількість працівників, яких називали «помічниками». Так, наприклад, тільки з 1733 по 1742 рр. було направлено 120,7 тис. чоловік з кіньми. На провіант їм і на платню витрачено казною 605686 руб., а враховуючи матеріали, взяті з домівок, померлих коней і можливий заробіток на місці кожного працівника протягом 6 місяців, по 3 руб. в місяць, увесь збиток, завданий цим заходом казні за 9 років, оцінювався в 2173680 руб. Виключивши ціну хліба, придбаного за гроші посланих на лінію людей на 212701 руб., дійсна втрата становила 1960978 руб.²² Тому, за часів правління імператриці Єлизавети Петрівни, поселенці 9 ландміліційних полків були залишені на своїх колишніх місцях, а 11 полків розпущені по своїх домівках. Але в разі оголошення призову на службу вони мали негайно сформуватися в полки²³. З 1762 р. почалося створення поселень за Уралом, де держава взяла на себе витрати на побудову житла для поселенців²⁴.

15 Там само. Т. VIII. С. 659; Т. IX. С. 1013-1014; Т. XVI. С. 76–77.

16 Там само. Т. XVI. С. 76–77.

17 Там само. Т. IX. С. 1013–1014.

18 Там само. Т. VIII. С. 529.

19 Там само. Т. XVI. С. 77.

20 Там само. Т. VIII. С. 477, 531.

21 Там само. С. 360–362.

22 Там само. Т. IX. С. 901–908.

23 Там само.

24 Там само. Т. XVI. С. 76-77.

Також на південних кордонах Російської імперії на правах військових поселенців оселялися вихідці з інших країн. 1723 р. була надана грамота сербському майюру Албанезу щодо прийому сербів на російську службу в гусарські полки. Почали створюватися гусарські команди і з інших народностей: угорців, молдован, валахів і грузинів. З 1725 по 1741 рр. кількість гусарів збільшилася до 6 тис. чоловік, і з них було сформовано 5 гусарських полків: сербський, грузинський, молдавський, угорський і валаський. Через 10 років після утворення гусарських полків почалося переселення на ті ж місця сербів й інших вихідців з австрійських володінь за допомогою сербського полковника Хорвата²⁵. 1752 р. йому було дозволено розселити на правобережжі нижньої течії Дніпра 16 тис. австрійських сербів і угорців. На цій основі були сформовані два полки – гусарський і піхотний. Крім Хорвата, у Бахмутській провінції отримали землі для поселення військ також вихідці із Сербії на чолі з Шевичем і Депперадовичем. Цей район одержав назву Слов'яносербії²⁶, а його жителі на початку XIX ст. ввійшли до складу Бузького козачого війська. Ці заходи проводилися, напевно, у зв'язку із загостренням відносин уряду із Запорозькою Січчю.

У цих поселеннях повинні були розташовуватися роти і між ними передбачалася відстань: в гусарських полках 8, а в піхотних – 6 верст. У степу гусарський ескадрон мав зайняти відстань 30, а піхотна рота – 25 верст. Поселенцям відводилися угіддя, а також призначалася грошова платня. Але все інше – амуніція, зброя і набої – мало бути особистим²⁷.

Імператриця Катерина II вважала небезпечним для внутрішнього спокою держави чисельні скупчення озброєних людей. Тому вже в 1764 р. ландміліційні полки були відокремлені від поселення й розміщувалися на постійних квартирах в українських містах. У такий же спосіб були відокремлені від поселень закамські, оренбурзькі й шість ландміліційних полків, які мали нести почергово роз'їзну службу на Царицинській і Оренбурзькій лініях. Землі, що належали поселенцям ландміліційних полків, слободи, вітряки й кабаки надійшли в розпорядження губернської канцелярії, а прибутки від них ішли на утримання відокремлених від поселень полків. Нарешті, у 1769 р. сама назва ландміліціонера була ліквідована: кінні полки були перейменовані в драгунські, а піші – в піхотні.

Хоча уряд Катерини II негативно ставився до ідеї військових поселень, вони продовжували існувати, у тому числі й гусарське в Новій Сербії. На обладнання й утримання цього поселення на початок 1764 р. було вже витрачено 700 тис. руб., і щоб не втратити безповоротно витрачених сум, було визнано необхідним і в подальшому утримувати Новосербське поселення. Тому в 1764 р. генерал-поручиком Мельгуновим був складений проект про перетворення Новосербського поселення²⁸. Також, крім двох гусарських полків, у цьому ж році в Новоросійській губернії було утворено поселення чотирьох пікінерних (уланських) полків. Для їхнього поселення відводилися «найкращі і найвигідніші біля річок місця»²⁹. А в 1766 р. було організовано ще два кавалерійських полки, які були сформовані з козаків і поселенців Запорозької Січі.

Уряд Катерини II розраховував, що до 1768 р. в Новоросійській губернії перебували 25300 військових поселенців³⁰. Однак з часом кордони Російської імперії були відсунуті на південь, і тому попередні прикордонні поселення залишилися всередині країни. Також з ліквідацією Запорозької Січі частина південного кордону залишилася без захисту. Крім того, за розташуванням нових кордонів необхідно було налагодити зв'язок між Новоросійськими й Азовськими поселеннями. І тому на півдні Російської імперії до 1775 р. було поселено 4 гусарських і 4 уланських полки. З 1776 р. до цих поселених полків, за проектом князя Г. О.Потьомкіна, були приєднані частини інших

25 Там само. Т. XII. С. 568.

26 Щербатов М.М. Назв. праця. С. 201.

27 Евстафьев П.П. Восстание военных поселян Новгородской губернии в 1831 г. Москва: Изд-во Всесоюзного общества политкаторжан и ссыльнопоселенцев, 1934. С. 32.

28 ПСЗ. Т. XVI. С. 795–799.

29 Там само. С. 796–797.

30 Там само. С. 798–799.

кінних полків, і таким чином сформовано 9 гусарських і 6 уланських (пікінерних) полків³¹. Усього ж до 1789 р. в різних регіонах Росії поселено 31304 чоловік³².

До думки про введення військових поселень поверталися і в епоху Павла I. Він особисто займався цим питанням, збирав історичні довідки, цікавився попередніми формами поселень і, зокрема, поселенням солдатів, відставних нижчих чинів і переселенців у Новій Сербії, Слов'яносербії, на Українській і Сибірській лініях. У 1778 р. думку про створення особливих кантонів з полків, які формувалися б із жителів, що проживають на території розташування цих полків, великий князь Павло Петрович висловив у листі до графа П. Паніна. «Ставлячи полки разом, – писав він, – завжди вони будуть на очах своїх начальників, а коли полки розкидані, то відбуваються різні примхи і ексцеси»³³. Зійшовши на престол, Павло I подовжував збирати відомості про регулярні війська, військові поселення й військові школи в Росії. Але в період царювання Павла I думка про переведення військ на поселення не отримала розвитку.

Таким був історичний досвід упровадження «осілости» солдатів, відставних нижчих чинів і переселенців у Росії протягом XVI – XVIII ст. Основним стимулом втілення цієї ідеї в життя завжди слугувало зменшення витрат на утримання військ, зручне для держави постійне їхнє розміщення й охорона прикордонних областей від нападів. Але кінцевим результатом всіх спроб влаштування військових поселень на прикордонних лініях було тільки заселення Новоросійських степів, а захист кордонів, відсунутих далеко за межі поселень, виявився непотрібним. Крім того, влаштування військових поселень коштувало казни значних грошових сум і не приносило бажаних результатів. Не отримали від організації поселень матеріального благополуччя й самі військові поселенці. Тому наслідки влаштування військових поселень у Російській імперії виявилися негативними. Виходячи з цього, наприкінці XVIII ст. регулярні кавалерійські і піхотні полки були відокремлені від військових поселень на повне утримання казни, а самі поселення були передані в цивільне відомство.

Усі ці відомості про впровадження військових поселень в Росії, які існували впродовж XVI – XVIII ст., напевно, були відомими й імператору Олександр I. Нам не вдалося знайти матеріалів, які б указували на те, що Олександр I при організації військових поселень у першій чверті XIX ст. щось запозичив від поселень, які існували раніше. Але, незважаючи на це, слід зазначити, що хоча військові поселення першої половини XIX ст. і стали новою сторінкою в історії їхнього створення в Російській імперії, однак деякі риси своїх попередників вони в себе увібрали: поєднання землеробської праці з несенням служби, самокомплектування та самозабезпечення продовольством, постійне розквартирування, прикриття кордонів.

References

- Anisimov, E. (1982). *Podatnaia reforma Petra I. Leninhrad, USSR: Nauka.*
- Bohdanov, L. (1992). *Voennye poseleniia v Rossii. Moskva, Russia: AIO «Print».*
- Evstafev, P. (1934). *Vosstanie voennykh posel'ian Novgorodskoi gubernii v 1831 h. Moskva, USSR: Izdatelstvo Vsesoiuznogo obshchestva politkatorzhan i ssyl'no-poselentsev.*
- Kazachi voiska. *Kratkaia khronika kazachikh voisk i irrehuliarnykh chastei. Spravochnaia knizhka imperatorskoi glavnoi kvartiry. (1912). Sankt-Peterburh, Russia: Tipografiiia Voennoho ministerstva.*
- Kandaurova, T. (2001). *Voennye poseleniia v Rossii: aspekty iekonomicheskoi istorii. Iekonomicheskaiia istoriia. Ezhehodnik. 2000. Moskva, Russia: Rossiiskaia politicheskaiia ientsiklopediia.*
- Kolievatov, O. (2016). *Orhanizatsiia Slobidsko-Ukrainskykh viiskovykh poselen u 1817 r. Siverianskyi litopys, 5, pp. 103–109.*
- Kolievatov, O. (2011). *Sotsialna struktura Slobidsko-Ukrainskykh viiskovykh poselen u pershii tretyni XIX st. Siverianskyi litopys, 1, pp. 91–99.*
- Levintov, N. (1940). *Voennye poseleniia v Rossii XIX veka. Istoricheskii zhurnal, 6, p. 115.*

31 Евстафьев П.П. Назв. праця. С. 34.

32 РДВІА. Ф. 405. Оп. 1. Спр. 247. Арк. 630.

33 Левинтов Н. Военные поселения в России XIX века // Исторический журнал. 1940. № 6. С. 115.

Novoselskii, A. (1948). Borba Moskovskogo hosudarstva s tatarami v 1-i polovine XVII v. Moskva–Leninhrad, USSR: Izdatelstvo Akademii nauk SSSR.

PSZ (Polnoe Sobranie Zakonov Rossiiskoi imperii. Sobranie pervoe). (1830). Sankt-Peterburh, Russia: Tipohrafiia II Otdeleniia Sobstvennoi Eho Imperatorskoho Velichestva Kantseliarii.

Rediher, A. (1900). Komplektovanie i ustroistvo vooruzhennoi sily. Sankt-Peterburh, Russia: Voennaia tipohrafiia.

RDVIA (Rosiiskyi derzhavnyi voienno-istorychnyi arkhiv). F. 405. Op. 1. Spr. 247.

Shcherbatov, M. (1935). Neizdannye sochineniia. Moskva, Russia: Sotsiekhiz.

Iachmenikhin, K. (2006). Armiia i reformy: voennye poseleniia v politike rossiiskoho samoderzhaviia. Chernihov, Ukraine: Siverianska dumka.

Колеватов Олексій Олександрович – кандидат історичних наук, доцент кафедри філософії і суспільних наук Чернігівського національного технологічного університету (Чернігів, вул. Шевченка, 95).

Oleksii Kolievatov – Candidate of Historical Sciences, Assistant Professor of the Department of Philosophy and Social Sciences at Chernihiv National University of Technology (Chernihiv, Shevchenko st., 95).

THE ORGANIZATION OF MILITARY SETTLEMENTS IN RUSSIA IN THE XVI–XVIII CENTURIES

The history of military settlements in the Russian empire of the XIX century in recent decades has been actively explored, however, until recently, there were almost no works devoted to the history of the organization of military settlements in Russia during the XVI–XVIII centuries. Therefore, there is a need to address the predecessors of military settlements of the Russian empire of the XIX century, to follow the history and characteristics of the establishment of settlements of soldiers, retired lower ranks and military migrants in Russia during the XVI–XVIII centuries.

For its kind military settlers can be considered troops, which formed the border guard in the XVI century. The defense of the serpentine stripes was assigned to horse-drawn groups of soldiers, who constantly carried the sentinel service, changing each other. But in connection with the movement of the Russian border in the south, the value of serpentine stripes. In the seventeenth century the organization of military settlements on the Swedish border and in Ukraine began. The soldiers were given the land, and they combined military service with farming. Emperor Peter I at the beginning of the XVIII century began to arrange fortified lines on the borders and settle with them a significant number of people, which could constantly reflect the attacks of the enemy and protect the entire border. Also, immigrants from other countries (Serbs, Hungarians, Moldovans and Georgians) settled on the southern borders of the empire as military settlers. Empress Catherine II considered it dangerous for the state's internal calm of the numerical accumulation of armed people and therefore at the end of the XVIII century military settlements were eliminated. During the reign of Paul I, the idea of the transfer of troops to the settlement was not developed.

This was the historical experience of the introduction of military settlements in Russia during the XVI–XVIII centuries. The main impetus for the implementation of this idea in life has always been the reduction of the cost of maintaining troops, convenient for the state of their placement and the protection of borders from attacks. But the placement of military settlements cost treasury considerable funds and did not bring the desired results.

Key words: military settlements, border, regiment, settler, soldier, fortified line, fortress.

Дата подання: 21.05.2019 р.

DOI: 10.5281/zenodo.3366451